

NAPOMENE O NAGLASKU

Zvonimir Junković

0. Tradicionalna gramatika proučava i jezični izraz i sadržaj, ali zanemaruje njihovu međusobnu povezanost. U poglavljima posvećenim glasovima, naglasku, intonaciji, ona se približuje fonetici: usredotočuje pažnju prvenstveno na zvukovnu prirodu govornog slijeda. Razdioba jezičnih vrednota, njihova uloga u priopćavanju i mjesto u sustavu samo su dopuna fizičkog opisa i ne obrađuju se suvislo i iscrpno.

Fonologija, bar evropska, objašnjava izraz zavisno od sadržaja, ili bolje: zavisno od preinaka u značenju. U skladu s tim, odnosi među počelima postaju važniji od njihove zvukovne prirode. Vrijednost i funkcija izražajnih sredstava nisu više, kao u tradicionalnoj gramatici, predmet usputnih napomena: oni su u središtu pažnje.

Fonetski i fonološki pristupi jezičnom izrazu bitno se razlikuju. Jedna im je crta ipak zajednička: oba su imali više sreće u proučavanju glasova nego u objašnjavanju naglaska.

1. Filolog obično izjavljuje da se naglaskom ističe jedan od slogova u okviru riječi. Zatim vrši svrstavanje na osnovu zvukovnih svojstava: naglasak je ekspiratoran ako mu je glavno obilježje jakost glasa, muzikalan kad su mu visina tona ili melodija izrazitije od siline. Tome se onda dodaje i podjela po načinu ostvarivanja: naglasak je nepomičan ili vezan ako se uvijek javlja na istom slogu riječi, pomičan ili slobodan kad mu mjesto nije unaprijed strogo određeno.

Naslućujući da je pojava jezično značajna, a ne znajući je obrazložiti, tradicionalni gramatičar nalazi utočište u rodoljublju i estetici: naglasak valja čuvati zato što se u njemu odražava »duh jezika« i stoga on čini jezik »lijepim i muzikalnim«.

1.1. Na prvi se pogled čini da je opća odredba: naglaskom se ističe jedan od slogova u riječi, lišena svake lingvističke vrijednosti. Postoje, naime, riječi s više naglašenih slogova, kao njemačko *Bürgermeister* – »načelnik«, i više riječi s jednim, kao novoštokavsko *prèko mōra*.

Neodređenost odredbe proizlazi iz dvosmislenosti naziva »riječ«. U njemačkom primjeru možemo vidjeti i dvije riječi od kojih je svaka naglašena, ili složenicu s jednim glavnim i jednim sporednim naglaskom. U štokavskom primjeru razlikujemo opet samostalni dio: *mōra*, dakle cjelinu koja i sama može biti naglašena kad se ostvaruje bez prijedloga.

Tradicionalno se shvaćanje može lingvistički opravdati uz napomenu da je naglasna cjelina sintagma – riječ ili sklop riječi s određenom sintaktičkom funkcijom – te da isticanje ponekad obuhvaća više slogova.

1.2. Pitanje je, međutim, čemu služi isticanje. Polazeći od pretpostavke: u slijedu se naglašuje dio važniji od ostalih, mogli bismo pomisliti da slog ili slogovi pod naglaskom zaslužuju posebnu pažnju s obzirom na funkciju ili značenje.

Tada bi u riječi *visòka* umetak *-ok-* bio značajniji od korijena *vis-*, ovaj bi postao važniji od umetka u *visok*, a predmetak bi *pre-* u *prèvisok* bitnošću nadmašio oba. U češkom bi jeziku srž značenja ili funkcije trebalo tražiti na početku sintagme, u poljskom na pretposljednem slogu, u francuskom na kraju smisaone cjeline.

Takvo je mišljenje nemoguće braniti, pa to nitko – bar koliko je nama poznato – i ne pokušava činiti.

1.3. Ni rečeničnim se naglaskom ne ističe dio izričaja važniji od ostalih. U rečenici *Petar gradi kuću*, silinom se izgovora može izdvojiti subjekt: *PETAR gradi kuću*. Ali on time ne postaje značajniji od predikata *gradi* ili od objekta *kuću*. Isticanjem se želi osigurati nedvosmisleno poistovjećivanje sintaktičke funkcije s određenom semantičkom jedinicom – *Petar*, i spriječiti poistovjećivanje te funkcije s drugim semantičkim jedinicama – *Ivan*, *Pavao*. Na isti način, izgovor *Petar GRADI kuću* ima za svrhu uklanjanje mogućih predikata *ruši*, *popravlja*, a izgovor *Petar gradi KUĆU* potiskivanje ostvarljivih objekata *vilu*, *staju*.

Rečenični naglasak osigurava prijenos podataka ostvarenih drugim sredstvima: izborom glasova, njihovim poretkom i mjestom u slijedu. On pomaže odstranjivanju nesporazuma do kojih bi moglo doći zbog povećane neizvjesnosti. Subjekt ćemo *Petar* naglasiti onda kad sugovornik očekuje drugog vršioca radnje: *Pavla* ili *Ivana*. Posrijedi je, dakle, isticanje ostvarenog na račun mogućeg i vjerojatnog, a ne isticanje jedne ostvarene jedinice na račun susjednih.

1.4. I rečenični i sintagmatski naglasak imaju zajedničku osobinu: ne čine naglašeni dio govornog slijeda vrednijim od nenaglašenog. Ali između njih postoje i bitne razlike.

Riječ je istaknuta ili neistaknuta po volji pojedinca, a slog je naglašen ili nenaglašen po jezičnim pravilima. Izbor jedinica za oblikovanje danog izričaja ne povlači za sobom obavezno isticanje jedne od njih, a izbor slogova za oblikovanje dane riječi u isti je mah i podjela na naglašeni i nenaglašeni dio. Mogućnost izbora i sloboda u jednom slučaju, nedostatak takve mogućnosti i »prisila« u drugom, zabranjuju nam uspostavljanje potpune analogije između rečeničnog i sintagmatskog naglaska.

1.5. U izričaju *PETAR gradi kuću* samoglasnik je *e* nosilac dvojake siline: i one koja istiche slog *pe-* u okviru riječi, i one koja istiche riječ *Petar* u sklopu rečenice. Dok ostajemo u oblasti zvukovnih osobina, naglašenost moramo pripisati samo određenom glasu, nipošto slogu ili riječi. Nije opravdano, s fonetskog gledišta, govoriti o djelovanju naglaska unutar čitave sintagme ili čak unutar čitave rečenice.

Tradicionalist to ipak čini i vjerojatno je u pravu, a griješi tek utoliko ukoliko ne obrazlaže svoje tvrdnje, zadovoljavajući se prešutnim pretpostavkama. On naslućuje da se djelovanje naglaska ne ograničava na točku gdje se ovaj ostvaruje, samo što ne raspolaže ni teorijom ni postupcima koji bi mu omogućili da svoje slutnje preobliči u razumne sudove.

1.6. Dok uzimamo u obzir samo zvukovnu prirodu govornog slijeda, ne možemo objasniti funkciju naglaska i njegov odnos prema drugim izražajnim sredstvima. Zato filološke postavke, čak i onda kad su lingvistički zanimljive, ne pružaju suvisli odgovor na pitanja u vezi s vrijednošću naglaska u jezičnom sustavu. Značajna je već i dvosmislenost pojma. Pod naglaskom se misli sad na isticanje sloga kao takvo, sad opet na spoj siline s duljinom i tonom. Otuda i poznati nazivi: dugosilazni, kratkouzlazni, jaki kratki, slabi dugi . . .

2. Promatrajući izraz s funkcionalnog gledišta, fonologija dijeli zvukovne značajke u tri skupine.

U prvu idu značajke koje daju oznakama posebni oblik, omogućujući im da se međusobno razlikuju i da budu prepoznatljive kao nosioci različitih značenja. Takvu ulogu imaju fonemi, za koje se obično kaže da vrše razlikovnu, distinktivnu funkciju.

U drugu skupinu idu značajke koje obilježuju granicu među jedinicama, otprilike onako kako to čine u pismu razmaci među riječima, zarezi ili točke. Za takva se sredstva obično kaže da vrše demarkativnu funkciju, a među njima je jedno od najznačajnijih nepomični, vezani naglasak.

U treću skupinu idu značajke s kulminativnom funkcijom. One isticu vrhove u glasovnom slijedu i tako pokazuju koliko u njemu ima posebnih jedinica. U te značajke ubrajamo pomični, slobodni naglasak.

2.1. Takav način gledanja dopušta da se odmah uoče bitna svojstva nepomičnog naglaska i njegova posebnost s obzirom na glasove. Zamjena jednog fonema drugima ima u svim jezičnim sustavima za posljedicu preinake u značenju:

sâd – jâd, sâd – sûd, sâd – sâm. U jezicima gdje je naglašen uvijek isti slog sintagme, kao u češkom ili poljskom, nemoguće je preinačiti značenje pojedinih riječi izmjenama naglasne prirode, jer ove pravilima nisu predviđene.

2.2. Kamen smutnje predstavlja kulminativna funkcija i njen odnos prema demarkativnoj i razlikovnoj. Pitanje je, naime, da li je slobodni naglasak po svojoj ulozi bliži vezanom naglasku ili fonemima.

Označujući broj vrhova, a s tim u vezi i broj sintagmi, pomični naglasak, isto kao i nepomični, olakšava raščlanjivanje slijeda. Po toj su osobini kulminativna i demarkativna funkcija međusobno bliske.

I glasovna i naglasna izmjena datog slijeda mogu imati iste posljedice. U našem se jeziku preoblika prezenta u aorist ostvaruje ponekad zamjenom samoglasnika *i* samoglasnikom *a*: *zakriči – zakriča*. Ali preoblika se iste vrste postiže i naglasnim putem: *prilâgodi – prîlagodi*. Po toj su osobini kulminativna i razlikovna funkcija srodne.

Oko te se dvosmislenosti kreće većina fonoloških rasprava o naglasku.

3. Zvukovna se obilježja, po shvaćanju nekih fonologa, dijele na razlikovna ili »segmentalna« i na prozodijska ili »suprasegmentalna«.

U prva ubrajamo značajke kao zvučnost ili bezzvučnost, tjesnačnost ili zatvornost, prednjojezičnost ili stražnjojezičnost, razvučenost ili zaobljenost, a u druga značajke kao naglašenost ili nenaglašenost, duljinu ili kraćinu, silažnost ili uzlaznost.

Ukrštanjem razlikovnih obilježja dobivamo foneme. Tako će samoglasnik *i* u našem jeziku biti sjecište prvog stupnja otvorenosti – za razliku od *e* i *a*, prednjojezičnosti – za razliku od *u*, a samoglasnik će *o* biti sjecište drugog stupnja otvorenosti – u odnosu na *u* i *a*, te stražnjojezičnosti – u odnosu na *e*.

Ukrštanjem prozodijskih obilježja dobivamo prozodeme. Tako bismo mogli smatrati sjecištem naglašenosti – za razliku od nenaglašene duljine, silažnosti – za razliku od ´, te duljine – za razliku od ˘.

Pojam se prozodema djelomično poklapa s pojmom naglaska u tradicionalnoj gramatici kad ga ova uzima kao spoj siline, duljine i tona.

3.1. Podjela na foneme i prozodeme odgovara jezičnom osjećaju nekih zajednica, kakva je hrvatska, i jasno se ispoljava u pismu. Fonemi, segmentalno, označeni su slovima, a prozodemi, suprasegmentalno, simbolima iznad slova.

Ali u govoru, »ispod« i »iznad« nisu zvukovno razlučeni. Fizički gledano, duljina samoglasnika zavisi i od njegove otvorenosti ili zatvorenosti, a visina od prednjojezičnosti ili stražnjojezičnosti. U fonologiji, podjela se na razlikovno i prozodijsko mora funkcionalno i strukturalno opravdati ili napustiti kao nebitna, izvanlingvistička pojava.

3.2. S funkcionalnog gledišta, tonska se opreka i opreka po trajanju načelno ne razlikuju od onih koje se osnivaju na »boji« samoglasnika. U čakavskom su dijalektu *sûd* i *sûd* dvije posebne riječi u istom smislu kao *sûd* i *sâd*, a

štokavsko je *pâs* i *päs* razlikovno u istom smislu kao *râd* i *rôd*. Bila posrijedi silaznost i uzlaznost, duljina i kraćina, otvorenost i zatvorenost, učinak je isti: zamjena jednog obilježja oprečnim ima za posljedicu preinaku u značenju.

3.3. U želji da sačuvaju spomenutu podjelu, neki se fonolozi pozivaju na način prepoznavanja pojedinih obilježja u govornom slijedu.

Razlikovno se prepoznaje na osnovu jednostruke usporedbe. Slušalac uspoređuje ostvareni glas s glasom koji bi mogao biti ostvaren. On uočava da je *a* u riječi *sad* otvoren, jer zna da postoji moguća riječ *sud* sa zatvorenim *u*. Okolni suglasnici *s* i *d* ne olakšavaju prepoznavanje samoglasnika.

Prepoznavanje prozodijskog, naprotiv, zahtijeva dvostruku usporedbu: ostvarenog s ostvarljivim i jednog ostvarenog sa susjednim ostvarenim. U ruskoj riječi *muká* – »brašno«, nenaglašeno *u* uspoređujemo s naglašenim *ú* u riječi *múka* – »muka«, a u isti mah i s naglašenim *á* u ostvarenoj riječi *muká*.

3.4. Ako je vijest vrlo kratka, jednosložna, protivštine se između naglašenog i nenaglašenog, duljine i kraćine, silaznosti i uzlaznosti ne mogu ostvariti. Tada bi se različito trajanje u sljedovima *pâs* i *päs* moralo uočiti, po mišljenju spomenutih fonologa, na osnovu usporedbe s trajanjem susjednih suglasnika. Ako se i zadovoljimo takvim objašnjenjem, pitanje je da li ono vrijedi i za tonske opreke kao *sûd* – *súd*.

3.5. Međutim, razlikovna se obilježja ne prepoznaju uvijek na osnovu jednostruke usporedbe. Klasičan je primjer samoglasnički sustav u danskom jeziku. U njemu postoje četiri stupnja otvorenosti, ali se oni u svim položajima ne opredmećuju na isti način. Iza suglasnika *n* najzatvoreniji je samoglasnik *i*, iza *r* samoglasnik *e*. Želimo li prepoznati razlikovno obilježje »prvi stupanj otvorenosti«, moramo usporediti prirodu samoglasnika s prirodom susjednih suglasnika. Jer jednako zvukovno ostvarenje – *e*, predstavlja u slogu *ne* »drugi stupanj otvorenosti«, a u slogu *re* »prvi stupanj«.

Podjela se na foneme i prozodeme ne da lingvistički opravdati ako se pozivamo na način prepoznavanja.

4. Prirodno je i na prvi pogled preporučljivo da se takva podjela napusti te da se razlike po silini, trajanju i tonskim osobinama ne odvoje od razlikovnih obilježja. Taj način gledanja pojednostavljuje fonološku analizu, jer ukida nauk o naglasku kao posebno poglavlje u proučavanju jezičnog izraza. Samoglasnik *ě* u *prěvisok* postaje tada sjecište naglašenosti – u odnosu na *e*, silaznosti – u odnosu na *è*, kraćine – u odnosu na *ê*, prednjojezičnosti – u odnosu na *ô*, te drugog stupnja otvorenosti – u odnosu na *ĩ* i *ä*.

4.1. Stav je opravdan dok su posrijedi fonološko trajanje i fonološki ton. Ali kad se radi o slobodnom naglasku, opravdanje se svodi na želju za pojednostavljivanjem, a ne proizlazi iz jezičnih činjenica.

4.2. Bitno je svojstvo svakog razlikovnog obilježja mogućnost njegove prisutnosti i odsutnosti u određenoj točki govornog slijeda, tako da zamjena jednog obilježja oprečnim nema za posljedicu fonološke preinake u drugim

točkama. Ako u riječi *sûd* zatvorenost zamijenimo otvorenošću, dobivamo novu riječ – *sâd*, iako su okolni suglasnici, duljina i silina ostali neizmijenjeni. Čakavsko se *sûd* mijenja u *sûd* zahvaljujući tonskoj opreci koja nije popraćena drugim preinakama. Štokavsko *pâs* postaje *pâs* izmjenom po trajanju i samo njome.

4.3. Naglasak se, međutim, ponaša drukčije od opreka po boji samoglasnika, po njihovu trajanju ili melodiji. Zamijenimo li u ruskoj riječi *muká* naglašeno *á* nenaglašenim *a*, dobivamo riječ *muka* bez naglasaka. Ako u istoj riječi zamijenimo nenaglašeno *u* naglašenim *ú*, dobivamo *múká* sa dva naglasaka. Ni *muka* ni *múká* u ruskom sustavu ne postoje kao posebni znakovi.

Naglasak, dakle, nije razlikovan u istom smislu kao zvučnost, određeni stupanj otvorenosti, duljina ili silaznost. Razlikovno može biti tek mjesto naglasaka: *múka* – *muká*, tj. opreka je između naglašenog i nenaglašenog samoglasnika u jednoj točki slijeda obavezno popraćena oprekom između nenaglašenog i naglašenog u drugoj ili drugima.

5. Djelomično približavanje kulminativne funkcije razlikovnoj ima za posljedicu stvaranje umjetne razlike između fonema i prozodema. Izjednačivanje tih dviju funkcija povlači za sobom nasilno uključivanje slobodnog naglasaka u skup razlikovnih obilježja. Ni jedan se ni drugi postupak ne opravdava lingvistički, pa ih valja napustiti.

Stoga se nameće potreba za razmatranjem druge mogućnosti: za bliže povezivanje kulminativne funkcije s demarkativnom, a prema tome i pomičnog naglasaka s nepomičnim. Taj pokušaj dovodi do ujedinjenja spomenutih dviju funkcija u jednu – »kontrastivnu«.

5.1. Opreka je ili opozicija paradigmatički odnos između onog što je ostvareno i ono što bi moglo biti ostvareno. U opreci su suglasnici *s* i *j*: *sâd* – *jàd*, *d* i *m*: *sâd* – *sâm*, te samoglasnici *a* i *u*: *sâd* – *sûd*.

Protivština je ili kontrast sintagmatički odnos između ostvarenih, susjednih jedinica u slijedu. U protivštini su *s* i *u*, *u* i *d* u riječi *sûd*, naglašeno *u* i nenaglašeno *a* u ruskoj riječi *múka*.

Naziv je »kontrastivan« dvosmislen, jer upućuje na protivštinu bez pobježne oznake. U sintagmatičke odnose ulaze i naglasak, i fonemi, i razlikovna obilježja, pa bi iz toga slijedilo da svi imaju istu ulogu i vrijednost. U tom slučaju besmisleno bi bilo govoriti o kontrastivnoj funkciji naglasaka i suprotstavljati je razlikovnoj funkciji fonema.

5.2. Postoji, međutim, više vrsta protivština. U navedenoj riječi *sûd*, protivštine su *s* – *u* i *u* – *d* slobodne. Svaki njihov član pripada posebnoj paradigmatički te može biti zamijenjen nezavisno od ostalih: *sûd* – *çûd*, *sûd* – *sâd*, *sûd* – *sûh*.

U ruskom primjeru *muka* protivština je između naglašenog i nenaglašenog samoglasnika vezana, neslobodna. Njeni članovi ne pripadaju posebnim paradigmatički već istoj. Nema opreke između naglašenog *ú* i nenaglašenog *u* ni

opreke između nenaglašenog *a* i naglašenog *á*. Postoji tek opreka između dviju protivština: između protivštine *ú* – *a*, naglašeni – nenaglašeni, i protivštine *u* – *á*, nenaglašeni – naglašeni.

5.3. Pod kontrastivnom funkcijom mislimo na ulogu jedinica u vezanoj protivštini, gdje članovi ne ulaze u opreke pojedinačno već kao cjelina. A pod razlikovnom funkcijom mislimo na ulogu jedinica u slobodnoj protivštini, gdje članovi ulaze u opreke pojedinačno, nezavisno jedan od drugoga.

Počela s razlikovnom funkcijom imaju svojstva diskontinuiranog ili čestice: ona se uzajamno isključuju iz dane točke govornog slijeda. Počela s kontrastivnom funkcijom imaju svojstva kontinuiranog ili vala: ona se uzajamno ne isključuju iz dane točke nego tek iz danog odsječka, koji sadrži bar dvije točke.

U tom smislu, i samo u tom smislu, možemo govoriti o kontrastivnoj funkciji akcenta i o razlikovnoj funkciji fonema i razlikovnih obilježja.

6. Pošto smo utvrdili funkcionalni odnos između fonema i naglasaka, red je da se osvrnemo i na odnos između pomičnog i nepomičnog naglasaka, na odnos između kulminativnog i demarkativnog.

6.1. Nepomični naglasak obilježuje granicu među jedinicama, te je prema tome demarkativan. Ali on ujedno označuje i broj vrhova u slijedu, te je prema tome u isti mah i kulminativan.

6.2. U poljskom jeziku naglašen je uvijek, ili gotovo uvijek, pretposljednji slog sintagme. Kad su posrijedi jednosložne riječi, pravilo ne može biti primijenjeno. Slijed *A-a-A-a*, u kojem velika slova označuju naglašene slogove a mala nenaglašene, možemo raščlaniti na dva načina: *A/a-A-a* ili *A-a/A-a*. Nepomični naglasak, koji je načelno demarkativan, obilježuje samo broj jedinica, a ne i granice među njima: on je stvarno kulminativan.

6.3. Sloboda naglasaka u mnogim jezičnim sustavima nije neograničena. Ima jezika, kakav je naš, u kojima ne može biti naglašen posljednji slog cjeline. Slijed *a-A-a-A* ima u takvim slučajevima jedinstveno rješenje: *a-A-a/A*. Pomični naglasak može imati demarkativnu funkciju.

6.4. U okviru dane sintagme, razlika se između istaknutog i neistaknutog ne svodi na jednostavnu protivštinu između naglašenog i nenaglašenog. Pored glavnog naglasaka u slijedu obično postoje i sporedni. Svi nenaglašeni slogovi nisu po silini jednaki. Njihove zvukovne značajke zavise od mjesta naglasaka i megu se obično utvrditi pravilima. Na taj se način unutar naglasne cjeline uspostavlja hijerarhija, a ova nam dopušta da jednu cjelinu odvojimo od druge i onda kad se radi o pomičnom naglasaku.

6.5. Razlika između kulminativnog i demarkativnog naglasaka, ako uopće postoji na fonološkom planu, vidljiva je tek onda kad promatramo govorni slijed koji je već raščlanjen na sintagme. Ali u neraščlanjenom slijedu, s kakvim se susreće slušalac, nepomični je naglasak u stvari pomičan: ne javlja se na strogo određenom mjestu.

U češkom jeziku, gdje je demarkacija savršenija od one u poljskom jer je naglašen prvi slog sintagme, tročlani se slijed može raščlaniti na četiri različita načina i tako, bar teoretski, dobiti četiri raznovrsna značenja: *A/A/A*, *A-a/A*, *A/A-a*, *A-a-a*. Broj je takvih mogućnosti dvostruk u ruskom, gdje je naglasak slobodan: *A/A/A*, *A-a/A*, *a-A/A*, *A/A-a*, *A/a-A*, *A-a-a*, *a-A-a*, *a-a-A*. Ali u oba je slučaja naglasak kontrastivan: ima značajke vala, ne čestice. Razlika je tek kvantitativna: duljina je vala u češkom veća, u ruskom manja.

6.6. Iz navedenog se može zaključiti da podjela na dvije funkcije, kulminativnu i demarkativnu, nije ni naročito jasna ni korisna za proučavanje naglasaka. Demarkativno je uvijek i kulminativno, a ovo je često i demarkativno. Sličnost je bitnija od razlike. Odlučna, kvalitativna granica dijeli razlikovna obilježja i foneme od naglasaka, a ne pomični naglasak od nepomičnog.

7. Uloga naglasaka nije ni rodoljubna ni estetička nego lingvistička. Ta je uloga skrivena dok smatramo bitnim zvukovna obilježja po sebi, a ne odnose među njima. Nije važno isticanje sloga ili slogova nego su važne razlike u istaknutom i neistaknutom, odnosi između slogova nejednake siline ili melodije. Tim se razlikama stvara određeni reljef, svojstven danom odsječku slijeda, pomažući nam da zvukovni kontinuum razbijemo na sintagme, smislaone cjeline sa sintaktičkom funkcijom.

7.1. Brzina govora, razne smetnje, nesavršenost slušnih organa i niz drugih uzroka ne dopuštaju nam da slijed neposredno raščlanimo na najmanje sastojke. Prijenos je obavijesti znatno olakšan prethodnim razbijanjem na sintagme, naglasne cjeline, jer se time uklanja velik broj postojećih mogućnosti.

Čim u ruskom jeziku prepoznamo reljef riječi *muká*, isključujemo sve jednosložne i višesložne riječi, a u isti mah i dvosložne s naglaskom na prvom slogu: *múka*, *síla* . . . Nakon toga nam preostaje da unutar sheme *a-A*, prepoznavanjem razlikovnih obilježja i fonema, odbacimo riječi kao *žená*, *dušá* . . .

Kad kažemo da naglasak ima kontrastivnu funkciju, a fonem razlikovnu, to ne znači da samo posljednji ima moć potiskivanja i da je obavijestan. Time tek želimo istaći da je naglasak obavijestan na razini sintagmatskog skupa, a fonem na razini članova unutar takvog skupa.

7.2. Naglasak ima u toku priopćavanja golemu važnost. Jer ako pogrešno raščlanimo slijed na manje odsječke, čak nam ni savršeno prepoznavanje fonema ne osigurava ispravan primitak vijesti. Pripadnici dane zajednice naslušuju važnost naglasaka, iako je ne znaju razumno obrazložiti. Na toj se slutnji osniva i poznata dječja igra: ako brzo izgovorimo slijed *kravãtravÛpasëtëlë-repõmmašë*, naglašujući posljednji slog svake riječi, subesjednik će imati dojam da govorimo »francuski«, makar su svi ostvareni znakovi poznati i obični.

8. Na fonološkom planu bitne razlike između pomičnog i nepomičnog naglasaka nema: oba vrše kontrastivnu funkciju. Stanje je drukčije u morfologiji.

Uloga se nepomičnog naglasaka iscrpljuje obilježavanjem sintagmi u slijedu, a pomični se, pored toga, može iskoristiti i u druge svrhe. Pojava je dobro poznata i tradicionalistima. Oni u gramatikama govore o naglasku i u poglavlju posvećenom fonetici i u onom gdje je riječ o fleksiji.

Kao što smo već istakli (t. 2.2), i glasovna i naglasna preinaka riječi mogu imati za posljedicu izmjenu u značenju: *zakriči* – *zakriča*, *prilagodi* – *prilagodi*. Zato se iznova postavlja pitanje o odnosu između naglasaka i fonema, ali ovaj put na morfološkom planu.

8.1. Opreka se između glasova ostvaruje u jednoj točki slijeda, a po svom djelovanju obuhvaća najmanji jezični znak: predmetak, korijen, nastavak.

Zamijenimo li *i* u predmetku *pri-* samoglasnikom *e*, dobit ćemo drukčiji predmetak, *pre-*: *pri-skoči* – *pre-skoči*. Zamjena suglasnika *s* u korijenu *sād* suglasnikom *j* ima za posljedicu postanak novog korijena, *jād*. Zamjena samoglasnika *i* u već spomenutom *zakriči* samoglasnikom *a* uzrokuje preobliku nastavka.

8.2. Opreka po mjestu naglasaka ne djeluje na značenje u okviru najmanjeg jezičnog znaka, već samo u okviru sintagme.

U riječi je *prilagodi* naglašen korijen, u *prilagodi* predmetak, ali je značenje korijena i predmetka u oba primjera ostalo isto. Nastavak *-i* ima za označeno »prezent i aorist«: posrijedi je sinkretizam. Naglasak na korijenu isključuje jedan dio označenog: »aorist«, a naglasak na predmetku drugi dio: »prezent«. Na isti način, nastavak *-ima* u riječi *spomenicima* znači »dativ i instrumental množine«. Prijedlog *nasuprot* isključuje označeno »instrumental«, a prijedlog *za* označeno »dativ«. Naglasak, za razliku od fonema, ne djeluje kao preoblika jednog znaka u drugi nego kao dodavanje novog znaka već postojećim. On je po svom polju djelovanja sličniji gramatičkim jedinicama, morfemima.

8.3. Upravo to polje djelovanja opravdava tradicionalne odredbe, po kojima je naglasak isticanje sloga »u okviru riječi«, odnosno, kad je posrijedi rečenični naglasak, isticanje riječi »u okviru rečenice«.

Nema razlike u značenju između *Petar* i *PETAR* na razini riječi, ali postoji razlika na razini rečenice između *Petar gradi kuću* i *PETAR gradi kuću*. Posljednji bi izričaj valjalo »prevesti« sa *Petar – a ne Ivan ili Pavao – gradi kuću*, ili sa *Baš Petar – a ne tko drugi – gradi kuću*.

Ako opreka po mjestu naglasaka djeluje kao dodavanje morfema u okviru riječi, razlika u rečeničnom naglasku djeluje kao dodavanje nove riječi ili sklopa riječi u okviru rečenice.

»Jezični osjećaj« može se pretvoriti u obrazložene tvrdnje tek funkcionalnim i strukturalnim rasuđivanjem, a ne isključivim proučavanjem zvukovnih značajki.

9. Kad već govorimo o »jezičnom osjećaju«, bit će možda korisno da se na kraju ovog članka osvrnemo i na odnos fonološkog tona i trajanja prema na-

glasku. Jer, kako smo već spomenuli, fonetičari i neki fonolozi dovode ta tri obilježja u bližu vezu i odvajaju ih od razlikovnih obilježja u užem smislu.

9.1. Razlog je tome činjenica što su opreke između uzlaznosti i silaznosti, duljine i kraćine u brojnim jezicima zavisne od naglaska, a opreke po otvorenosti, zvučnosti ili načinu izgovora nezavisne.

U čakavskim govorima tonska je opreka ostvarljiva samo u naglašenom slogu, a ona između otvorenih i zatvorenih, prednjih i stražnjih samoglasnika obično se ostvaruje u svim slogovima. U štokavskom književnom sustavu opreka se između dugih i kratkih samoglasnika ne javlja ispred naglaska, a ostala razlikovna obilježja svojstvena samoglasnicima javljaju se i u tom položaju.

Dva uzlazna samoglasnika u čakavskom slijedu ukazuju na činjenicu da su posrijedi dvije različite cjeline, jer je uzlazno ujedno i naglašeno. Duljina iza naglaska u štokavskom pokazuje da naglašeni i dugi slog pripadaju istoj sintagmi: *sûhîstûp* moramo raščlaniti na *sûhî stûp* i odbaciti rješenja *sûh î stûp* ili *sûh îstûp*.

Pomažući nam u razglabanju slijeda, ton se i trajanje u stanovitim slučajevima funkcionalno približuju naglasku. Međutim, oni i tada ostaju razlikovni: pripadaju posebnoj paradigmi ostvarivoj u datoj točki.

9.2. Među afričkim i azijskim jezicima ima i takvih u kojima tonske opreke ne znaju za ograničenja: javljaju se u svim položajima. Opreke po trajanju ostvaruju se nezavisno od naglaska u nekim čakavskim govorima. Filološki se »jezični osjećaj« opravdava samo djelomično, u okviru pojedinih sustava, a ne nalazi opravdanja u svima.

Poznato je da i druga razlikovna obilježja mogu zavisiti od mjesta naglaska. U ruskom, slovenskom ili engleskom jeziku sve samoglasničke razlike ne dolaze do izražaja u nenaglašenim slogovima. Raščlanjivanje slijeda može biti olakšano i ograničenom razdiobom neslogotvornih fonema: pojava glasa *h* u engleskom pokazuje da se u toj točki sintagma ne okončava, a pojava stražnjonepčanog *n* da ona u toj točki ne počinje.

9.3. Iz svega se toga može izvesti zaključak da proučavanje zvukovnih značajki po sebi nije lingvistički ni opravdano ni korisno. Značajni su odnosi među tim značajkama i njihova funkcija. Naglašeni je samoglasnik obično dulji i viši od nenaglašenog, ali ta pojava nije fonološki zanimljiva ako nema razlike po tonu i trajanju u slogovima iste vrste. Uzlaznost i silaznost, duljina i kraćina mogu biti u jednom sustavu naglasne osobine: služiti zajedno sa silinom isticanju sloga, a u drugom sustavu razlikovna obilježja: uzajamno se potiskivati iz dane točke slijeda i time, zajedno s otvorenošću ili zatvorenošću, zaobljenošću ili razvučenošću, ući u sastav određenog fonema.

Podjela na razlikovno i prozodijsko može biti korisna ako je uspostavljena na osnovu funkcionalnih i strukturalnih mjerila. Ali od nje će biti više štete nego koristi ako se pozivamo tek na zvukovnu prirodu obilježja.

TVORBA PRIDJEVA HRVATSKIM DOMEĆIMA OD IMENICA LATINSKOG I GRČKOG PODRIJETLA

Vinko Friščić

Objavljeno je nekoliko kraćih rasprava o hrvatskoj tvorbi pridjeva latinskog i grčkog podrijetla, koliko mi je poznato po radovima dostupnim širem krugu čitalaca.¹ Raspravljajući o tudicama podrijetlom iz klasičnih jezika lingvisti ističu mogućnost njihova dobrog uklapanja u hrvatski jezični sustav.² Treba, dakle, opisivati tvorbu pridjeva od usvojenih imenica u suodnosu s mogućnosti njihova uklapanja u hrvatske jezične obrasce, a dobro uklapanje znači da se pridjevi kao izvedenice mogu prikladno tvoriti od preuzetih stranih riječi po istim obrascima kao i pridjevi od hrvatskih riječi. Stoga su lingvisti predložili načelo da se pri usvajanju strane riječi daje prednost onoj koja se lakše uklapa u štokavski sustav,³ odnosno kojoj je mogućnost izvodljivosti obilnija,⁴ tj. podesnost uklapanja u analogne tvorbene, paradigmatne, sintaksne i druge jezične obrasce. Prema tome, kada se raspravlja o tvorbi pridjeva od usvojenih stranih imenica, onda je potrebno prosuđivati i opisivati je u suodnosu sa sufiksnom tvorbom pridjeva u suvremenom hrvatskom književnom jeziku.

Ovdje se govori o tvorbi kadgod se neki pridjev može protumačiti kao izvedenica od preuzete imenice iz stranog jezika ili kada se takav pridjev može izvesti po obrascima sustavne tvorbe pridjeva u hrvatskom jeziku, tj. kada je u upotrebi najmanje imenica i izvedeni pridjev ili je takav pridjev izvodljiv, bez obzira da li su u upotrebi i da li postoji potreba tvorbe izvedenica za ostale vrste riječi. Tako npr. pridjeve *difuzan* (određeni oblik *difuzni*) i odnosni pridjev *disperzni* možemo protumačiti tvorbom od imenica difuzija i disperzija odbacivanjem završetka *-ija* i primetanjem dometka *-(a)n* ili *-ni* (difuzna rasvjeta, disperzna faza i disperzno sredstvo u koloidnom sistemu). Što takve pridjeve, kao u tim primjerima, možemo također proizvesti preobličivanjem neposredno iz latinskoga zamjenjivanjem (*diffusus*, *dispersus*) ili posredno iz njemačkog (*diffus*, *dispers*) dodavanjem dometka ili iz kojega drugog jezika, ne treba smatrati zaprekom da općenito govorimo o takvu obrascu pridjevske tvorbe. Inače ne bismo imali potrebnu slobodu u jezičnom stvaralaštvu po

¹ V. Friščić: O pohrvaćenim pridjevima latinskog i grčkog podrijetla s obzirom na stručnu medicinsku terminologiju, *Jezik*, II, str. 111–113; V. Gortan: O pohrvaćenim pridjevima latinskog i grčkog podrijetla u medicinskoj terminologiji, *Jezik*, III, 72–73; V. Gortan: O tvorbi pridjeva od imenica na *-ija*, *Jezik*, III, 110–113.

² R. Katičić: Terminologija u suvremenoj lingvistici, *Jezik*, XIII, str. 138.

³ S. Babić: Uklanjanje hrvatsko-srpskih jezičnih razlika, *Jezik*, XI, str. 68.

⁴ B. Finka: O usklađivanju jezične norme s jezičnom prirodom, *Jezik*, XIII, str. 131.